

Michał Kuran*

 <https://orcid.org/0000-0002-0378-2453>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Filologiczny

Instytut Filologii Polskiej i Logopedii

LEGES SEU STATUTA AC PRIVILEGIA REGNI POLONIAE

— KLASYKA PRAWA POLSKIEGO, NAJSŁYNNIEJSZE DZIEŁO JAKUBA PRZYŁUSKIEGO

CHARAKTERYSTYKA UTWORU I DZIEJE JEGO SŁAWY

Kompendium Jakuba Przyłuskiego *Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae* (w przekładzie Bolesława Boczka *Prawa lub Statuty i przywileje Królestwa Polskiego*)¹ to napisany w języku łacińskim liczący 970 stron zbiór praw wydany w ostatecznej formie w roku 1553. Zdaniem Henryka Grajewskiego, był „pierwszym drukowanym układem prawa polskiego”². Po raz pierwszy dzieło zostało opublikowane w roku 1548 jako projekt. Nosiło wówczas tytuł *Statuta Regni Poloniae methodica dispositione... conscripta* i ukazało się w krakowskiej oficynie wdowy Hieronima Wietora³.

Statuta... stanowią pokłosie związków Jakuba Przyłuskiego z Piotrem Kmitą (1477–1553) wojewodą i starostą krakowskim. Po ukończeniu studiów w Akademii Krakowskiej pisarz był jego dworzaninem, a w roku 1539 dzięki Kmicie otrzymał stanowisko pisarza grodzkiego przemyskiego⁴. Wykonując swoje obowiązki notariusza w sądzie w Przemyśle Przyłuski zetknął się w praktyce z prawem, dostrzegając koniecz-

* Michał Kuran — doktor habilitowany, profesor UŁ, literaturoznawca. Studia z zakresu filologii polskiej na Uniwersytecie Łódzkim. Od 1998 r. zatrudniony na UŁ, obecnie Kierownik Zakładu Literatury Dawnej, Edytorstwa i Nauk Pomocniczych w Instytucie Filologii Polskiej i Logopedii na Wydziale Filologicznym. Członek Towarzystwa Przyjaciół Języka Polskiego. Główne obszary zainteresowań badawczych: literatura polska XVII wieku, w szczególności dorobek literacki Samuela Twardowskiego, Marcina Paszkowskiego i Aleksandra Gwagnina, związki literatury dawnej z orientem, staropolskie kroniki, epika, literatura okolicznościowa, kaznodziejstwo pogrzebowe, genologia historyczna oraz edytorstwo tekstów dawnych. Najważniejsze publikacje książkowe: *Retoryka, historia i tradycja literacka w twórczości okolicznościowej Samuela Twardowskiego* (2008); *Marcin Paszkowski — poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku* (2012).

¹ B. Boczek, *Jakub Przyłuski i jego przyczynek do historii nauki prawa międzynarodowego (1553–1953)*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, t. 1:1953, s. 201–202.

² H. Kowalska, *Przyłuski Jakub*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 208.

³ [I. Priliscius], *Statuta Regni Poloniae methodica dispositione [...] ex iure antiquo et novo [...] conscripta [...] in conventionem regni generalis Petricovien[si] anno 1548 exhibita*, Cracoviae 1548.

⁴ Tamże, s. 206.

ność jego kodyfikacji (spisania i uporządkowania). Pracę nad *Statutami* rozpocząć miał już w 1544 roku. Oczywiście dzieło nie stanowiło summy samej tylko praktyki sądowej. Dzięki Kmicie Przyłuski, jak pisze Halina Kowalska, zyskał „dostęp do archiwum koronnego i do zbiorów sądów krakowskich”⁵, przebywając w Krakowie poszukiwał materiałów w archiwach i bibliotekach, korzystał też z dokumentów zgromadzonych przez uczonych z Uniwersytetu Krakowskiego⁶. Zatem obok praktyki sądowej również odnalezione w czasie kwerend dokumenty źródłowe i dawne zapisy praw stanowiły zaplecze inwencyjne pisarza.

Leges... Przyłuskiego było do tej pory badane w następujących aspektach: Bolesław Ulanowski w roku 1923 nakreślił syntetyczną sylwetkę pisarza, uwzględniając środowisko, w jakim funkcjonował, przemiany wyznaniowe (rozwój Reformacji), działalność literacką, poglądy polityczne, dzieje prawa poprzedzające przygotowanie statutów, wreszcie syntetyczną charakterystykę projektu i samego statutu⁷. Z kolei Henryk Grajewski przybliżył fundamentalny dla znaczenia dzieła obraz prawa zwyczajowego w *Leges...* oraz wyjaśnił funkcjonowanie zasady *lex retro non agit* (prawo nie działa wstecz) w sądownictwie polskim pierwszej połowie XVI wieku, uwzględniając *Statut* Przyłuskiego. Z kolei Stanisław Skimina scharakteryzował utwory wierszowane pomieszczone w *Leges...*⁸. Zagadnieniem tolerancji i jej braku w dziełach Przyłuskiego zajął się natomiast Władysław Sobociński⁹. Omówił rozumienie pojęcia pokoju, przedstawił definicję heretyka (wedle Przyłuskiego byli nimi również katolicy), a także zagadnienie tolerancji religijnej w *Leges*¹⁰. Bolesław Ulanowski nakreślił natomiast syntetyczną sylwetkę pisarza na tle jego statutu¹¹. Z kolei Bronisław Nadolski przybliżył główne poglądy i idee przedstawione w dziele zachowując układ tematyczny zgodnie z podziałem na księgi, by porównać je z przekonaniami Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Badacz stwierdził, że dzieła obu humanistów „zrodziły się z tej samej politycznej atmosfery, jaka zaistniała u nas w pierwszych latach rządów Zygmunta Augusta, gdy zaczęto myśleć o naprawie Rzeczypospolitej”¹². Omawiane było też w licznych pracach dawniejszych w aspektach kulturowym, literackim i politycznym¹³.

Na działania Przyłuskiego wpływ miało środowisko, które zgromadził wokół siebie Kmita. Dzięki jego pozycji w ruchu egzekucyjnym i w senacie wypowiedzi pisarza

⁵ Tamże, s. 207.

⁶ Tamże.

⁷ B. Ulanowski, *Jakub Przyłuski i jego statut*, „Reformacja w Polsce”, t. 2, 1923, s. 241–255.

⁸ St. Skimina, *Jakub Przyłuski — poeta polityk*, „Eos” R. 47: 1954/1955, z. 2, s. 223–243.

⁹ W. Sobociński, *Elementy tolerancji i nietolerancji religijnej w doktrynie Jakuba Przyłuskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Konstantego Grzybowskiego*, Kraków 1971, s. 207–217.

¹⁰ Tamże.

¹¹ B. Ulanowski, *dz. cyt.*

¹² B. Nadolski, *Naprawa Rzeczypospolitej Jakuba Przyłuskiego z 1553 r.*, [w:] *Andrzej Frycz Modrzewski i problemy kultury polskiego Odrodzenia*, red. T. Bieńkowski, Wrocław 1874, s. 201.

¹³ B. Boczek, *dz. cyt.*, s. 191, przyp. 1.

zyskały w ogóle znaczenie. Do otoczenia Kmity należeli m.in. Stanisław Orzechowski i Marcin Krowicki¹⁴. Z kolei związek z tzw. kołem Andrzeja Trzecieskiego starszego (ok. 1490–1547) (do którego należeli oprócz Przyłuskiego Bernard Wojewódka, Jan Drohojowski, Andrzej Frycz Modrzewski, Leonard Słończewski, Franciszek Lismanin, Jakub Uchański, Andrzej Drzewiecki oraz Mikołaj Rej¹⁵) zaowocował przejściem Jezowity do obozu reformacyjnego, co nastąpiło w latach 1550–1551 i miało znaczący wpływ na ostateczny kształt *Leges seu Statuta*....¹⁶.

Pierwsze wydanie *Statuta* Przyłuski przedstawił podczas jesiennego sejmiku obradującego w Piotrkowie w roku 1548 królowi Zygmunutowi Augustowi oraz posłom i senatorom, chcąc uzyskać formalną zgodę na kontynuowanie prac. W liście dedykacyjnym dziękował za zachętę Kmicie oraz Janowi Ocieskiemu (1501–1563) kanclerzowi wielkiemu koronnemu, Mikołajowi Grabie (zm. 1549) podkanclerzemu koronnemu i Piotrowi Boratyńskiemu (1509–1558) sekretarzowi królewskiemu¹⁷. Starania te nie zakończyły się początkowo sukcesem. Przyłuski szukając wsparcia w obozie reformacyjnym, przekazał egzemplarz statutów księciu pruskiemu Albrechtowi Hohenzolernowi, u którego również szukał pomocy¹⁸. Ostatecznie znalazł opiekę w obozie szlacheckim wśród „małopolskich przedstawicieli ruchu egzekucyjnego”¹⁹. To oni wystąpili do króla z prośbą o zgodę na druk statutów wedle projektu Przyłuskiego przedłożonego na sejmie w roku 1548. Król zgodził się w liście z 24 maja 1551 roku zastrzegając, by nie wyrokować w sądach na podstawie tego zbioru przed zatwierdzeniem go przez sejm²⁰. Przyłuski drukował *Statuta* we własnym specjalnie założonym warsztacie usytuowanym najpierw w Szczucinie, a później w Krakowie, wedle Ulanowskiego w mieszkaniu „na Zamku naprzeciwko Smoczey Jamy”²¹. Jak napisał Przyłuski w kolofonie, czyli metryce wydawniczej umieszczanej na końcu książki: „Quod labore ac sumptu meo; patrim in Szcziczin, patrim Arce Cracoviensis, in aedibus meis ad antrum Draconis scriptum et toto bienno est excessum absolutum vero invente anno 1553”²² „w domu moim naprzeciwko groty smoka”. Do ówczesnej stolicy powrócił bowiem, podejmując obowiązki pisarza ziemskiego krakowskiego (generalnego notariusza krakowskiego)²³, zrezygnowawszy z funkcji pisarza przemyskiego. Gdy Przyłuski przesłał przebywającemu

¹⁴ B. Ulanowski, *dz. cyt.*, s. 244; St. Skimina, *dz. cyt.*, s. 240.

¹⁵ J. Krókowski, *Andrzej Trzecieski. Poeta, humanista i działacz reformacyjny*, Wrocław 1954, s. 22–23; S. Skimina, *dz. cyt.*, s. 240–241; *Historia nauki polskiej*, t. 6, red. B. Suchodolski, Wrocław 1974, s. 545, 705.

¹⁶ Zob. B. Ulanowski, *dz. cyt.*, s. 252; *Historia nauki polskiej*, s. 545; H. Kowalska, *dz. cyt.*, s. 208.

¹⁷ Zob. B. Ulanowski, *dz. cyt.*, s. 249.

¹⁸ H. Kowalska, *dz. cyt.*, s. 208.

¹⁹ Tamże.

²⁰ B. Boczek, *dz. cyt.*, s. 203; H. Grajewski, *dz. cyt.*, s. 118.

²¹ Ulanowski pisze o mieszkaniu na Zamku położonym naprzeciwko B. Ulanowski, *dz. cyt.*, s. 251; B. Boczek, *dz. cyt.*, s. 194.

²² I. Priluscus, *Leges seu Statuta ac Privilegia Regni Poloniae omnia*, Cracoviae 1553, fol [969].

²³ B. Ulanowski, *dz. cyt.*, s. 250.

XXX

STATVTA

REGNI POLONIÆ
METHODICA DIS-
POSITIONE, PROPTER FACILIOREM
OMNIVM CAVSARVM EX IVRE ANTIQVO
ET NOVO DEFINITIONEM CONSCRIPTA,
AC DIVI SIGISMVNDI AVGVSTI REGIS PO-
LONORVM POTENTISSIMI, MAGNI LITWA-
NIÆ RVSSIÆ PRVSSIÆ MAZOVIAE ET SAMO-
GITIÆ PRINCIPIS, NECNON EIVS REVERENDIS.
AC ILLVSTRISS. SENATVS. SIMVLQVE EQVE-
STRIS ORDINIS LEGATORVM IVDICIO,
AC CENSVRÆ, IN CONVENTIONE
REGNI GENERALI PETRICOVIE.
ANNO 1548. EXHIBITA.

Przytułski, Jakub.

QVÆ QVIDEM RE-
GNI STATVTA. DIVIDVN-
TVR IN LIBROS
SEX.

A D L E C T O R E M.

Si quid hic desideras, debis spero, non Lector, materia enim operis, neq. addisibi, neq. deteri quicquam, multo minus etia limari patiebatur. Nihil autem semel repertum est: simulq. expolitis, quin omnia discimus erran- do: porro tempus ita maturare editione cogebat: ut propemodum simul, nec parere ac labere fuerit necesse. Vale.

Crac. apud Viduani Hierony. Viti

1. Jakub Przytułski, *Statvta Regni Poloniae methodica dispositione, propter faciliorem omnium causarum ex ivre antiquo et novo definitionem conscripta* [...] *in conventionione Regni generali Petricovien. Anno 1548 exhibita, quae quidem Regni statvta dividuntvr in libros sex* [...], Cracoviae 1548, k. tytułowa
Egzemplarz Biblioteki Narodowej, sygn. BN SD XVI.F.45

w Gdańsku królowi część pracy, uzyskał za pośrednictwem Jana Lutomirskiego odpowiedź od Zygmunta Augusta, iż król oczekuje, aby dzieło zostało dokończone²⁴.

Ostateczna wersja *Leges...* nie stanowiła wprost realizacji projektu z roku 1548. Przyłuski zachował znany z prawa rzymskiego podział na sześć ksiąg, jednak zmienił kolejność rozdziałów wobec pierwotnej wersji, jak też znacząco poszerzył treść dzieła. Obok przedmów, które poprzedzały wstęp oraz każdą z ksiąg, oprócz ułożonych w porządku systematycznym cytowanych fragmentów ustaw, samego korpusu praw, jak też bardzo ważnych dla wysokiej oceny wartości dzieła zapisów utrwalających przepisy prawa zwyczajowego, wprowadzał Przyłuski własne komentarze. Stanowiły one wstępy-komentarze do rozdziałów oraz dodatki pełniące funkcję suchych objaśnień lub ujawniających stosunek autora do przedstawianych reguł. Zgodnie z praktyką stosowaną w drukach staropolskich tekstowi głównemu dzieła towarzyszą głosy marginesowe podające w syntetycznej formie stanowisko autora w danej kwestii. Przyłuski ujawnia w nich wiedzę na temat podstaw prawa rzymskiego, które przywoływał za pośrednictwem opracowań. Dzieło świadczy też o doskonałej orientacji w prawie polskim oraz o godnej uznania umiejętności objaśniania jego reguł.

Warte uwagi są także wstępy i komentarze, w których ujawnia się zacięcie publicystyczne Przyłuskiego. Autor podejmuje w nich wszystkie ówczesnie aktualne problemy nie tylko wyznaniowe, lecz także społeczne, polityczne i obyczajowe, jakie omawiali w swej twórczości Stanisław Orzechowski i Andrzej Frycz Modrzewski²⁵.

Jak wspomniałem, Przyłuski zyskał poparcie dla swego projektu zbioru praw w obozie ruchu egzekucyjnego. Jego przekonania wyrażone w ostatecznej wersji *Leges...* zgodne były z celami i postulatami tego ruchu oraz ze stanowiskiem zwolenników reformacji, którą Przyłuski popierał. Dlatego też w dziele głosi on przekonania luterzańskie: neguje sens istnienia zakonów, postuluje małżeństwo księży, sprzeciwia się prymatowi papieża, domaga się udzielania komunii pod dwiema postaciami wszystkim wiernym, jak też głosi pogląd o tym, iż człowiek nie uzyskuje usprawiedliwienia wskutek spełniania pobożnych uczynków, lecz na mocy samej wiary. Głoszenie przekonań reformacyjnych spowodowało, iż Kościół katolicki sprzeciwił się upowszechnieniu *Leges...* Kapituła płocka domagała się od króla Zygmunta Augusta wydania zakazu rozpowszechniania dzieła. Król takiego zakazu jednak nie wprowadził nawet wobec groźby interwencji papieskiej w tej sprawie²⁶.

O zaangażowaniu Przyłuskiego w spory wyznaniowe świadczy również rozdział XIV księgi V zatytułowany *De legationibus* (*O poselstwach*), zadedykowany posłom na Sobór Trydencki (1545–1563) Janowi Drohojowskiemu i Stanisławowi Tęczyńskiemu. Przyłuski przedstawił w nim swoje postulaty dotyczące reformy Kościoła.

Godna uwagi jest budowa dzieła. *Leges seu Statuta* inicjuje wiersz Andrzeja Trzecińskiego, jak też przedmowy. Jedną z nich, w której zaleca się autora oraz jego dzieło,

²⁴ H. Kowalska, *dz. cyt.*, s. 208.

²⁵ Tamże, s. 209.

²⁶ Tamże.

napisał Stanisław Orzechowski. Najistotniejsze przedmowy skierowane do Kmity i Zygmunta Augusta są autorstwa Przyłuskiego, podobnie jak i poprzedzające kolejne księgi adresowane do ważnych osób, korespondują one z treścią ustaw. Jeżowita jest również autorem wierszy mających uświetnić dzieło. Jeden z nich został napisany w języku greckim²⁷.

Szczególnie interesujący jest wierszowany utwór, w którym Przyłuski wyliczył nadużycia wiodące do zamętu w ówczesnym Kościele *De causis turbas vel pacem Reipublicae afferentibus elegia* [O powodach wzburzenia lub przyniesieniu pokoju Rzeczypospolitej elegia – przekł. M.K.]. Zaliczył do nich: „lekceważenie Słowa Bożego, powoływania na godności ludzi nie wedle zasług, umysłu, lecz z powodu dobrego urodzenia, odmawianie wiernym kielicha”, natomiast chaos w państwie wywoływać mają zdaniem pisarza „frymarczenie urzędami, nieprzestrzeganie prawa”²⁸.

Wobec edycji z roku 1548 dokonał Przyłuski w nowym wydaniu znaczących zmian w strukturze rozdziałów. Zachował podział na 6 ksiąg — zdaniem Ulanowskiego zgodnie z zasadami obowiązującymi w prawie rzymskim, w którym dzielono materię na *ius quod pertinet ad personas, res i actiones* [prawo odnoszące się do osób, rzeczy i działań — przekł. M.K.]²⁹.

Jak pisze Ulanowski: „Pierwsza księga traktuje o królu, dygnitarzach, urzędnikach i stanach, mieścić ma *ius ad personas*, druga i trzecia omawiają majątek królewski i dobra do duchownych i świeckich należące, odpowiada *iuri ad res* i to *publicas* i *privatas*, czwarta, piąta i szósta księga znowu, w których mowa o sądownictwie i procesie, o księstwach do Polski należących, a nareszcie o wojnie, odpowiadają *iuri ad actiones*, a to *iudicales, foederum i belli*”³⁰.

Dzieło, jak wspomniałem, składa się więc z 6 ksiąg. W pierwszej z nich znajdujemy 22 rozdziały zw. kapitula, które z kolei podzielone są na artykuły opatrzone nierzadko komentarzami. Poszczególne rozdziały księgi pierwszej mówią o prawnym statusie króla, wojewodów, kasztelanów, szlachty i rycerstwa, mieszczan, kmieci (chłopów), służby, lekarzy, Żydów i wyznawców innych religii³¹. Księga druga liczy 9 kapitulów mówiących m.in. o majątku królewskim, ale też o monecie, karach przewidzianych przez prawo, o podatkach (*De aerario*)³².

Księga trzecia to 14 kapitulów regulujących m.in. zasady ustanawiania fundacji kościelnych, reguły dziedziczenia, status majątkowy wdów, zasady opieki nad sierotami i ich majątkami³³. Na księgę czwartą składa się 27 rozdziałów podejmujących

²⁷ Wiersze te omawia S. Skimina, *dz. cyt.*, s. 235–239; H. Kowalska, *dz. cyt.*, s. 209.

²⁸ H. Kowalska, *dz. cyt.*, s. 209.

²⁹ B. Ulanowski, *dz. cyt.*, s. 253.

³⁰ Tamże. Zob. też B. Boczek, *dz. cyt.*, s. 203–205.

³¹ Zob. też B. Nadolski, *dz. cyt.*, s. 193–198.

³² Zob. też tamże, s. 198–199.

³³ Zob. też tamże, s. 199.

LEGES SEV STATVTA AC PRIVILEGIA REGNI POLONIÆ O M N I A

Haftenus magna ex parte uaga, confusa, & sibi pugnantiā: iam autē
in gratiam D. SIGISMVNDI AVGVSTI RE-
GIS POLONIÆ & in usum Reipublice
AB IACOBO PRILVSIO
Castreñ. PRÆmisliē. & tū Terreſtri CRACOVIEN. NO-
tario, ac Aedili collecta, digesta, & conciliata.
Ita ut una LEX sit de VNO quouis negocio: indeq; no-
tæ, immo uero optime Reipub. forma omnibus
sui partibus descripta appareat.

HIS omnibus etiā PRCÆfatiōes & COMMENTARIA ex Regū DECRETIS. CON-
suetudinibus Regni variisq; SCRIPTORIBUS, ac LEGISLATORIB. collata:
NON tamen LEGUM, sed apud gratos Lectores vim tantū
CONSILIORū habere, opportunis locis accesserūt.

Quia enī
omne lus
pertinet
ad

QVAE QVIDEM STATVTA DIVIDVNTVR IN LIBROS SEX.

PERSONAS

Publicas
MEDIAS

est ergo

PRIVATAS

RES

Publicas
PRIVATAS est ergo

IUDICIALES

ACTIōNES FOEDERŪ

est ergo

BELLI

PRIMVS Liber de REge necnō
SPIritualib. & SECularibus CON-
Siliariis, OFFICIALIB. seu Magistratib.
Regni. Itē de Militibus. Itē de
MERcatorib. OPificibus & Agri-
colis. Item de MERcis, VAGis, &
MENDicis. Item de IVDicis, &
PAGANis. 22. capit.
SECūdus de REbus SPIritualib. 9. capit.
TERCIVS de REbus SECularib. ab-
solutum & SACRAMENTUM. 14. fol.
QVARTVS de ACTIōIBUS IUDICIALIB.
27.
QVINTVS de Ducatibus RES-
PUBLICANIS, FOEDERATIS, & EXTERNIS,
Item de PACE & OBEDIENTIA, ac
de LEGATIONIBUS. 18.
SEXTVS de RE Militari. 5.

Ioannes Prilvius Notarius
Custodius, Am. Prilvius Tho. Prilvius S. R. M. S.

2. [Jakub Przyłuski], *Leges sev Statvta ac privilegia Regni Poloniae omnia [...] ab Iacobo Prilvsio [...] collecta, digesta et conciliata [...]*, Cracoviae [1551–1553], k. tytułowa
Egzemplarz Biblioteki Narodowej, sygn. SD XVI.F98

tematykę sądowniczą, m.in. mówiących o przebiegu procesu i prawie procesowym³⁴. Księgę piątą stanowi 15 rozdziałów charakteryzujących księstwa i ziemie związane z Koroną Polską, jak m.in. Wielkie Księstwo Litewskie, Mazowieckie, ale też włoskie księstwo Bari, z którego pochodziła królowa Bona; stanowiące lenno Korony Polskiej księstwo mołdawskie. Tu też dołączony został w kapitulum 15 tekst skierowany do posłów udających się na Sobór Trydencki³⁵. Księga szósta to właściwie jeden rozdział mówiący o udziale szlachty w wojnie, o wyprawie wojennej przeciw czyniącemu gwałt (atakującemu) nieprzyjacielowi, o żołnierzach najemnych, o szacowaniu pokonanych i o dyscyplinie wojskowej³⁶.

Jeśli chodzi o zbieżność tematyki podejmowanej przez Przyłuskiego i przez wiodących pisarzy politycznych tamtych czasów, to pisze on o problematyce wojennej, podobnie jak Andrzej Frycz Modrzewski w *De Republica emendanda* [*O poprawie Rzeczypospolitej*] w księdze trzeciej traktującej o wojnie (edycja pierwszych trzech ksiąg ukazała się w Krakowie w 1551 roku, a więc 2 lata przed *Leges* Przyłuskiego)³⁷ i Stanisław Orzechowski w *Dyjalogu albo Rozmowie około egzekucyj Korony Polskiej* z roku 1562, który podjął rozważania o wojnie w *Dyjalogu siódmym*³⁸.

Zdaniem ustosunkowującego się do dzieła krytycznie Ulanowskiego, Przyłuski: „dał encyklopedię prawniczą i polityczną, ułożoną z różnorodnego materiału, poprzecinaną nienależącymi do rzeczy przedmowami, komentarzami, apostrofami i allokucjami [zachętami — dop. M.K.] i chciał, aby porozrzucane wśród tego ustępy z ustaw mogły jeszcze uważane być jako całość i za kodyfikację uchodzić”³⁹.

Zwraca uwagę erudycja autora, który cytuje w *Leges* nie tylko dzieła prawnicze, lecz również, zwłaszcza w przedmowach i wszelkiego rodzaju komentarzach, Biblię i literaturę antyczną, jak choćby ody Horacego, satyry Juwenalisa, reprezentujące różne gatunki dzieła Salustiusza, Plutarcha, Diogenesa Laertiosa, Plauta, Cyserona, Arystotelesa (*Poetyka*), Pliniusza Starszego (*Historia naturalna*), Valeriusa Maximusa, Katona.

O czym konkretnie pisze Przyłuski? Fragmenty jego dzieła przełożyła na polski Maria Cytowska — jedną z przedmów oraz rozdział charakteryzujący szlachtę i rycerstwo, jak też kapituła mówiące o miastach i o kmieciach.

Przyłuski uważa, że królowie są strażnikami prawa ustanowionymi przez Boga, by pilnować dobra wspólnego należącego do państwa pojmowanego jako wspólnota wszystkich mieszkańców. Akceptuje jednak rozwarstwienie ludzi skutkujące powstaniem stanów oraz niewolnictwo, które uważa za sprzeczne z naturą ludzką. Sprawiedliwość

³⁴ Zob. też tamże.

³⁵ Zob. też tamże, s. 199–200.

³⁶ Zob. też tamże, s. 200–201.

³⁷ Zob. A. Frycz Modrzewski, *O poprawie Rzeczypospolitej*, Warszawa 1953, Dzieła wszystkie, t. 1, s. 302–357. Zbieżności te omawia B. Nadolski, *dz. cyt.*, s. 201–202.

³⁸ St. Orzechowski, *Dyjalóg albo Rozmowa około egzekucyj Polskiej Korony*, [w:] tenże, *Wybór pism*, oprac. J. Starnawski, Wrocław 1972, BN I 210, s. 453–456.

³⁹ B. Ulanowski, *dz. cyt.*, s. 252.

postrzega jako pochodną organizacji państwowości, istnienia drabiny społecznej, jak też jako czynnik wspólnototwórczy warunkujący istnienie społeczeństw i narodów. Następująco je definiuje, traktując jako odrębne pojęcie. Pisze autor „Mówię tu o sprawiedliwości — *iustitia*, która wywodzi się od słowa *ius* — prawo. Trzeba też będzie powiedzieć coś o prawie — *lex*, którego nazwa pochodzi od wybrania — *delectus*”⁴⁰. W tych definicjach podąża Przyłuski za Cyceionem⁴¹. Zdaniem pisarza, w sprawiedliwości początek mają wszystkie cnoty: „pobożność, męstwo, umiarkowanie, hojność i kierująca nimi wszystkimi roztropność”⁴². Przyłuski pisze też o rozgraniczeniu stosowania prawa, dostrzegając prawo przyrodzone, które jest wspólne dla ludzi i zwierząt, oraz „prawo narodów”, czyli „powszechną świadomość dzięki dobrodziejstwu natury wszczepioną w umysły ludzkie, nakazującą najlepszy rodzaj życia”⁴³.

Głosząc apologię związku mężczyzny i kobiety, ukazując jego zgodność z naturą, występował Przyłuski przeciwko celibatowi i wszelkiego rodzaju formom ślubów czystości, czyli w istocie przeciwko funkcjonowaniu wspólnot zakonnych. Uważał związek mężczyzny i kobiety za fundament, na którym opierają się stosunki międzyludzkie i cywilizacja:

Podstawowym i pierwszym zgodnie z naturą jest związek mężczyzny i kobiety. Z ich współżycia powstaje dom, a z jego rozrodenia gmina wiejska. Ze wsi [...] zostały utworzone miasta [...]. Następnie zaś z tych miast utworzyły się państwa⁴⁴.

Za fundamenty organizacji społeczeństwa uważał rozum i mowę: „Najsilniejszą zaś łączącą nas więzią jest rozum, dzięki któremu dostrzegamy to, co pożyteczne, oraz mowa pozwalająca przekazywać sobie wzajemnie uczucia i myśli”⁴⁵.

Dla pisarza swego rodzaju *axis mundi* jest opisany w Biblii porządek świata ustanowiony, jego zdaniem, przez Boga. Jest on źródłem ładu, jaki stanowi konsekwencję porządku prawnego obowiązującego w państwie. Wedle Przyłuskiego, prawo boskie jest nadrzędne wobec prawa naturalnego i stanowionego przez człowieka. Inicjując charakterystykę prawa cywilnego, stwierdza: „Z tego, co powiedzieliśmy, wynika, że celem prawa narodów i prawa boskiego jest pobudzenie do miłości Boga i bliźniego, a także poznanie grzechu i pragnienie uzyskania łaski w Chrystusie”⁴⁶.

Dostrzega i niuansuje różnicę między prawem naturalnym, prawem narodów i prawem cywilnym. Daje następujący przykład podległości prawnej związku dwojga ludzi,

⁴⁰ J. Przyłuski, *Prawa, czyli statuty i przywileje Królestwa Polskiego*, przekł. M. Cytowska, [w:] *Filozofia i myśl społeczna XVI wieku*, wyb. oprac., wstęp i przypisy L. Szczucki, Warszawa 1978, Seria: *700 lat myśli polskiej*, s. 209.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże, s. 210.

⁴⁴ Tamże, s. 207.

⁴⁵ Tamże, s. 207.

⁴⁶ Tamże, s. 220.

które „[...] jeśli idzie o ustanowienie małżeństwa, przynależy ono do prawa bożego, jeśli idzie o związek nowożeńców — do prawa przyrodzonego, jeśli idzie o zezwolenie — do prawa narodów, natomiast jeśli idzie o kontrakt i umowy dotyczące posagu — do prawa cywilnego”⁴⁷.

Podległości prawu człowieka nadaje sankcję religijną, powołując się na słowa z drugiego listu św. Piotra (2 P 2, 13–19), który nakazuje posłuszeństwo wobec prawa, ustaw i urzędników. Przyłuski stwierdza bowiem: „Łamanie prawa cywilnego powoduje podwójną karę. Duchową, która wiąże się z przekroczeniem prawa przyrodzonego i boskiego, cywilną, ponieważ lekceważy się ustawę urzędu”⁴⁸.

Godne szczególnej uwagi są poglądy Przyłuskiego na temat prawa niepisanego, zwyczajowego. Dostrzega on różnicę między prawem zwyczajowym i przepisem. Ma świadomość, że prawo skodyfikowane wyrosło „na mocy osądu ludu”⁴⁹. Prawo zwyczajowe ma, według pisarza, „moc ustawy prawnej”. Określa cztery warunki, dzięki którym zwyczaj staje się obowiązującym prawem: 1. „Milczące przyzwolenie ludu, a nie jakiś przypadek prawny”. 2. Zwyczaj ma być racjonalny, nie zaś absurdalny. 3. „Nikt [...] nie powinien już pamiętać jego pochodzenia”. 4. Uzyskuje moc po upływie 40 lat, jeśli jest często używany, nie mniej niż dwa-trzy razy na sejmach królewskich. Pisarz określa też praktyczne zasady stosowania zwyczaju: służy objaśnianiu i utrwalaniu prawa; jeśli nawet mimo sprzeczności z prawem w oparciu o ten zwyczaj wydawane są wyroki; zwyczaj sprzeczny z prawem stanowionym znosi ustanowione prawo tylko wówczas, jeśli nie zniosła go ustawa uchylająca go i w praktyce prawników dotyczy osób prawnych, a nie organów państwa. Przyłuski daje też receptę, w jaki sposób unieważnić zwyczaj: może to nastąpić, jeśli nie doszło do jego zadawnienia wskutek działań stojących w sprzeczności z tym zwyczajem oraz na skutek długoletniego niestosowania⁵⁰.

Podkreślając wagę prawników i prawa dla funkcjonowania państwa, Przyłuski pisze: „Państwo bez prawnika, to tyle, co statek bez sternika, a wóz bez woźnicy”⁵¹.

Objaśniając istotę różnicy pomiędzy sprawiedliwością państwową a chrześcijańską, głosząc wyższość prawa boskiego nad ludzkim, wprowadza następujący wykład nauki o usprawiedliwieniu:

[...] ażeby w sprawie usprawiedliwienia grzeszników, dzięki okazanemu nam w Chrystusie miłosierdziu Bożemu, które tylko wyłącznie nas usprawiedliwia, nie pozbawiły one Chrystusa jego roli. Prawo bowiem nie wiedzie do doskonałości, ale samo ukazuje naszą niedoskonałość⁵².

⁴⁷ Tamże, s. 221.

⁴⁸ Tamże, s. 223.

⁴⁹ Tamże, s. 224.

⁵⁰ Tamże, s. 224.

⁵¹ Tamże, s. 228.

⁵² Tamże, s. 231.

IN IACOBI PRILVSII PRÆSTANTISS. POETÆ

Philosophi & Iureconsulti effigiem, ANDRÆ
TRICESII Equitis Poloni.

CARMEN EXTEMPORANEVM.

PRILVSII augustam faciem quicumq; IACOBI

Cernis, & egregij pectora lata viri:
Miraris forsan, tam vasto in corpore Musæ
Ponere qui sedes non timere suas?

Desine mirari, talis fuit ille Sophorum

Primus, & æterno dignus honore Plato,
Cuius ut excelsum pectus coluere Camenæ,

PRILVSII nostri sic quoq; iure colunt.

Corporis effigies ut par censetur utriq;

Sic etiam studium difficilisq; labor.

Ille suis Græcis leges conscripserat, & quo

Publica res esset rite regenda modo.

Scribit & iste suis Legum præcepta Polonis,

Et magna e uarijs eruit arte Libris.

At quia diuinis noster de fontibus hausas

Tradit, & ad fidei dogmata cuncta refert:

Tanto illo posset me iudice maior haberi,

Quanti Atheo Moses Socrate maior erat.

FINIS OPERIS.

Quod labore ac sumptu meo, partim in Sczuczyn, partim sub Arce Cracouiensi, in ædibus meis ad antrum Draconis scriptum, & toto biennio est excussum, absolutum uero incunte anno 1553.

M.

O.

BN

20

20

20

3. [Jakub Przyłuski], *Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia [...] ab Iacobo Prilvsio [...] collecta, digesta et conciliata [...]*, Cracoviae [1551–1553], k. Ee_{iii}v
Egzemplarz Biblioteki Narodowej, sygn. SD XVI.F.98

Dalszy wywód opiera pisarz, sięgając po cytaty z Księgi Psalmów i Księgi Izajasza. Podobnie podkreśla Przyłuski rolę wiary dającej zwycięstwo nad „światem, grzechem, śmiercią, piekłem” i szatanem. Dowodzi też, iż wszyscy poszukujący usprawiedliwienia o własnych siłach poprzez spełnianie uczynków zgodnych z prawem, ulegają wymienionym wcześniej wrogom. Pisarz stawia tu w jednym szeregu wyznawców judaizmu, muzułmanów i „cały zastęp faryzejski”⁵³, mając na myśli katolików.

Omawiając genezę i istotę szlachectwa, sięga Przyłuski do poezji i prozy antycznej: Horacego, Juwenalisa, Plutarcha, cycerona i Platona. Dowodzi, iż właściwym źródłem szlachectwa są czyny: „[...] czujność, trudy i męstwo”. Dzięki nim szlachta „stała się sławna, zasobna, niepokonana”⁵⁴. Za źródło szlachectwa uważa cnotę, której przeciwieństwem i wrogiem jest pycha. Zgodnie z przekonaniem Erazma z Rotterdamu głosi, iż nie goły herb jest wyznacznikiem szlachectwa, lecz ofiarna służba ojczyźnie.

Wypowiadając się na temat miast, dostrzega potrzebę udzielania sobie wzajemnej pomocy przez ludzi różnych stanów i zawodów niezbędnej dla harmonijnego funkcjonowania tych skupisk. Kooperować mają z sobą „rolnicy, kupcy, rzemieślnicy”⁵⁵ oraz urzędnicy miejscy, którzy nie posiadają władzy nad szlachtą. Przyłuski pisze o uprawnieniach mieszczaństwa, które może odwoływać się od wyroków i pozywać szlachtę przed sąd. podejmując w ślad za Platonem temat obronności miasta, głosi, iż grodom nie są potrzebne mury, bowiem winni je obronić tarczami sami mieszkańcy.

Szczególnie ceni Przyłuski kmieciów. Wzmiankuje osobę króla Piasta z Kruszwicy, który jego zdaniem, zajmował się pszczelarstwem. Dąży do tego, by uznać za wartościowy wysiłek rolnika, jest przeciwnikiem ucisku feudalnego. Za Katonem podał podział i funkcję roli w gospodarstwie, poczynając od winnicy i ogrodu warzywnego, kończąc na zagajniku i „lesie dostarczającym łabędzie”⁵⁶. Domaga się od kmieciów, by w przypadku ładnej pogody pracowali w polu, zaś zajęcia w pomieszczeniach wykonywali podczas złej aury. Przyłuski jest przeciwny wykorzystywaniu pracy niewolniczej. Kreśli całą panoramę rozwarstwionej społeczności wiejskiej, poczynając od jeńców wojennych, poprzez chłopów-niewolników, czynszowników, dzierżawców i po komorników. Pokazuje rzymską tradycję troskliwego doglądania pól i zbierania ich w odpowiednim czasie.

Jeśli chodzi o dzieje sławy *Leges seu Statuta* Przyłuskiego, najbardziej znaczącym jej dowodem jest wykorzystanie dzieła przez Jana Herbura w *Statuta Regni Poloniae* i w *Statutach i przywilejach koronnych*, do których katolicki kodyfikator przejmował z dzieła Przyłuskiego dosłowne zapisy przepisów prawnych⁵⁷. Dzieło Przyłuskiego nie

⁵³ Tamże, s. 232.

⁵⁴ Tamże, s. 236.

⁵⁵ Tamże, s. 237.

⁵⁶ Tamże, s. 242.

⁵⁷ H. Grajewski, *Prawo zwyczajowe w „Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia” Jakuba Przyłuskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1967, Ser. I, z. 52, s. 123–124.

mogło wejść do praktyki sądowej z uwagi na liczne komentarze, w których ujawniła się sympatia autora wobec Reformacji.

Leges seu Statuta są ważne dla historii prawa polskiego, ponieważ autor przygotowując je, miał doświadczenie w posługiwaniu się prawem dzięki praktyce, jaką zdobył, pracując w grodzie przemyskim. Dążąc do merytorycznego wzbogacenia swej pracy sięgał do materiałów źródłowych, tj. korzystał z zapisów zgromadzonych w archiwach, bibliotekach, w tym czerpał ze zbiorów Akademii Krakowskiej, opisywał prawo zwyczajowe. Mankamentem dzieła jest włączenie do *Statutów* obok kwestii czysto prawnych przekonań autora dotyczących bieżących sporów wyznaniowych. Autor uczynił *Leges seu Statuta* opracowaniem na poły publicystycznym. Z punktu widzenia literackiego ciekawe są elementy ramy utworu, tu zwłaszcza dedykacje, jak też utwory wierszowane. Przekonania głoszone przez Przyłuskiego ważne są z perspektywy filozofii, teologii, historii idei, socjologii i psychologii oraz pedagogiki społecznej.

LEGES SEU STATUTA AC PRIVILEGIA REGNI POLONIAE — A CLASSIC OF POLISH LAW, THE MOST FAMOUS WORK OF JAKUB PRZYŁUSKI. CHARACTERISTICS OF THE WORK AND THE HISTORY OF ITS FAME

Summary

The study is devoted to the most important work of Przyłuski, *Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae*. It discusses the genesis of this set of laws, taking into account the will of Sigismund II August as the initiator of this undertaking, the intellectual environment (including Andrzej Frycz Modrzewski, Stanisław Orzechowski, Andrzej Trzeciński) and the political environment (supporters of the execution movement), in which the work was created and thanks to which could take on meaning. The existence of two editorial offices and editions of the work was indicated (from 1548 and from 1553). Presenting the results of the research of his predecessors (Bolesław Ulanowski, Bolesław Boczek, Stanisław Skimina, Henryk Grajewski), the article emphasizes the dependence of *Leges seu Statuta* on Roman law, which was revealed, among others, by under construction. Having presented the six-part structure of the set of laws, as well as the presence of extensive commentaries on current religious and political disputes in the work, the article highlights selected issues discussed by Przyłuski, such as: the world order and the role of divine law in it, the role of lawyers in the functioning of the state, the essence of nobility, organization of cities and life of peasants. At the end of the discussion, the article shows the reasons why the work was not allowed to use in the judiciary (extensive excursions on current problems, anti-Catholic pronouncement, undisguised support for the Reformation). It is also about the use of *Leges seu Statuta* by authors of subsequent legal works, especially by Jan Herburt, the author of *Statutes* and crown privileges.

Keywords: Jakub Przyłuski; codification of rights; *Leges seu Statuta*.

Słowa kluczowe: Jakub Przyłuski; kodyfikacja praw; *Leges seu Statuta*.

BIBLIOGRAFIA

PODMIOTOWA

Frycz Modrzewski A., *O poprawie Rzeczypospolitej*, Warszawa 1953, Dzieła wszystkie, t. 1.

Orzechowski St., *Dyjałóg albo Rozmowa około egzekucyjnej Polskiej Korony*, [w:] tenże, *Wybór pism*, oprac.

J. Starnawski, Wrocław 1972, BN I 210, s. 304–457.

Priluscus I., *Leges seu Statuta ac Privilegia Regni Poloniae omnia*, Cracoviae 1553.

- [Priluscus I.], *Statuta Regni Poloniae methodica dispositione [...] ex iure antiquo et novo [...] conscripta [...] in conventionem regni generali Petricovien[si] anno 1548 exhibita*, Cracoviae 1548.
- Przyłuski J., *Prawa, czyli statuty i przywileje Królestwa Polskiego*, przekł. M. Cytowska, [w:] *Filozofia i myśl społeczna XVI wieku*, wyb. oprac., wstęp i przypisy L. Szczucki, Warszawa 1978, Seria: *700 lat myśli polskiej*, s. 206–243.

PRZEDMIOTOWA

- Boczek B., *Jakub Przyłuski i jego przyczynki do historii nauki prawa międzynarodowego (1553–1953)*, „Studia i Materiały z dziejów nauki polskiej”, t. 1:1953, s. 189–219.
- Grajewski H., *Prawo zwyczajowe w „Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia” Jakuba Przyłuskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1967, Ser. I, z. 52, s. 123–124.
- Historia nauki polskiej*, t. 6, red. B. Suchodolski, Wrocław 1974.
- Kowalska H., *Przyłuski Jakub*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 206–209.
- Krókowski J., *Andrzej Trzeciński. Poeta, humanista i działacz reformacyjny*, Warszawa 1954.
- Nadolski B., *Naprawa Rzeczypospolitej Jakuba Przyłuskiego z 1553 r.*, [w:] *Andrzej Frycz Modrzewski i problemy kultury polskiego Odrodzenia*, red. T. Bieńkowski, Wrocław 1874, s. 191–202.
- St. Skimina, *Jakub Przyłuski — poeta polityk*, „Eos” R. 47: 1954/1955, z. 2, s. 223–243.
- Sobociński W., *Elementy tolerancji i nietolerancji religijnej w doktrynie Jakuba Przyłuskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Konstantego Grzybowskiego*, Kraków 1971, s. 207–217.
- Ulanowski B., *Jakub Przyłuski i jego statut*, „Reformacja w Polsce”, t. 2, 1923, s. 241–255.